

Joanna Gózdź

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID: 0000-0003-2656-4376

Ściąganie w szkole a wartości ostateczne i instrumentalne

Celem pracy było zbadanie związków pomiędzy wartościami ostatecznymi i instrumentalnymi a ściąganiem sprawczym, pomocniczym i niechęcią do nieuczciwej pomocy na sprawdzianie. Zastosowano kwestionariusz *Sprawdziany* (do pomiaru trzech wymiarów ściągania) oraz *Skalę wartości Rokeacha* w polskiej adaptacji P. Brzozowskiego. Przebadano 549 uczniów szkół ponadgimnazjalnych. Wyniki potwierdziły negatywne związki pomiędzy ściąganiem sprawczym a wartością „uczciwy” oraz „mądrość”. Potwierdzono również pozytywną korelację ściągania pomocniczego z wartością „pomocny” i negatywną pomiędzy tą wartością a niechęcią do pomocy. Nie potwierdzono natomiast związku pomiędzy ściąganiem sprawczym a wartością „wolność”. Dokonano eksploracji związków pomiędzy pozostałymi wartościami ostatecznymi i instrumentalnymi a trzema wymiarami ściągania.

Słowa kluczowe: niechęć do pomocy, ściąganie, ściąganie pomocnicze, ściąganie sprawcze, wartości, wartości instrumentalne, wartości ostateczne

Cheating at School and the Final and Instrumental Values

The aim of the study was to investigate the relationship between final and instrumental values and cheating, assistance in cheating and unwillingness to help in testing. The *Test* questionnaire (to measure three dimensions of cheating) and the *Rokeach Value Survey* in the Polish adaptation of P. Brzozowski were used. 549 high school students were examined. The results confirmed negative relationship between cheating and the values of „honest” and „wisdom”. The positive correlation of assistance in cheating with the value of „helpful” and negative between this value and unwillingness to help were also confirmed. On the other hand, the link between cheating and the value of „freedom” has not been confirmed. The relationships between other final and instrumental values and the three dimensions of cheating were explored.

Keywords: unwillingness to help, cheating, assistance in cheating, values, instrumental values, final values

Wprowadzenie

Problematyka niniejszej pracy dotyczy nieuczciwości szkolnej, która jest w polskiej szkole wszechobecna. 88,6% uczniów przyznaje, że w trakcie nauki w szkole ponadgimnazjalnej ściągało (Gózdź, 2019, s. 80) W badaniach Konrada Kobierskiego (2006, s. 122–125) tylko 11% uczniów oświadczyło, że nie ściąga. Jak uważa autor, w rzeczywistości, po analizie wielu odpowiedzi na pytania dotyczące ściągania, w oświadczenie o nieściąganiu można uwierzyć u 1,8% uczniów.

Pojęcie nieuczciwości szkolnej w niniejszej pracy zostało zawężone do zjawiska potocznie nazywanego ściąganiem. Dotyczy ono nieuczciwych zachowań na sprawdzianach, z założenia mających weryfikować wiedzę i umiejętności, wynikiem czego ma być ocena szkolna odzwierciedlająca osiągnięcia ucznia. Ściąganie to próba zdobycia oceny nieprzystającej do umiejętności – lepszej, niż wskazywałyby na to kompetencje ucznia. Ma to miejsce z wykorzystaniem środków odmiennych od tych, które narzuca szkoła (z pominięciem procesu uczenia się), dlatego Wiesław Andrukowicz (2003, s. 55–61), nazywa to zjawisko „edukacją na skrót”.

Za ściąganie można uznać odpowiedzialnymi nie tylko uczniów oszukujących na sprawdzianach, ale także osoby, które w jakikolwiek sposób (np. służąc pomocą, informacją czy podpowiedzią) ułatwiają ściąganie innym. Może to być nauczyciel, który swoim zachowaniem umożliwia uczniom korzystanie z materiałów, z których generalnie korzystać nie wolno (Śliwerski i Kobierski, 2006, s. 8), ale też rówieśnik, który „daje odpisać”, pisze odpowiedzi, podaje ściągę czy podpowiada (Gózdź, 2019, s. 107–114).

Ze względu na kryterium celu oszustwa w ramach zjawiska ściągania wśród uczniów można mówić zatem o ściąganiu sprawczym, mającym na celu zawyżenie własnej oceny oraz o pomocnictwie w ściąganiu, czyli zachowaniu, które ma na celu zawyżanie oceny rówieśnika (Gózdź, 2019, s. 44).

Zjawisko ściągania jest o tyle istotne, że prowadzi do bezsensowności procesu weryfikacji kompetencji i procesu oceniania – podważa wartość uzyskiwanych ocen. Ponadto – ściąganie może prowadzić do kształtowania u uczniów zachowań nieetycznych (w procesie ich powtarzania), które mogą ulegać transferowi na inne dziedziny życia. Zostało to potwierdzone badaniami, w których stwierdzono, że istnieje silny związek pomiędzy oszukiwaniem na studiach i nieetycznym zachowaniem w miejscu pracy (Simkin i McLeod, 2010, s. 442).

Pojęcie „wartości” stanowi punkt odniesienia zarówno w badaniach teoretycznych, studiach nad zachowaniami, postawami, procesem podejmowania de-

czyż, jak i w praktyce wychowania. Wartości zajmują centralne miejsce w strukturach poznawczych i wpływają na postawy i zachowania. Autorem jednej z najlepiej zoperacjonalizowanych definicji pojęcia wartości jest Milton Rokeach, który definiuje je jako trwałe przekonanie, że określony sposób postępowania lub ostateczny stan egzystencji jest osobiście lub społecznie preferowany w stosunku do alternatywnego sposobu postępowania lub ostatecznego stanu egzystencji (Rokeach, 1973, s. 5). W ten sposób Rokeach rozdzielił „środki” od „celów”, wartości terminalne (ostateczne), czyli najważniejsze cele życiowe, dążenia i priorytety od wartości instrumentalnych, które są preferowanymi zachowaniami i sposobami postępowania, strategiami realizowania wartości ostatecznych. Rokeach podzielił wartości ostateczne na wartości osobiste (dostatnie życie, poczucie dokonania, życie pełne wrażeń, bezpieczeństwo rodziny, wolność, szczęście, równowaga wewnętrzna, dojrzała miłość, przyjemność, zbawienie, poczucie własnej godności, uznanie społeczne, prawdziwa przyjaźń, mądrość) i wartości społeczne (pokój na świecie, świat piękna, równość, bezpieczeństwo narodowe). Podstawą podziału było to, czy wartość jest egocentryczna, czy też zorientowana na społeczeństwo. Natomiast wartości instrumentalne zostały przez niego sklasyfikowane na: wartości kompetencji (ambitny, o szerokich horyzontach, uzdolniony, niezależny, intelektualista, logiczny, kochający, odpowiedzialny) i wartości moralne (czysty, uprzejmy, odważny, wybaczący, pomocny, obdarzony wyobraźnią, uczciwy, posłuszny, pogodny). Cel wartości moralnych jest interpersonalny, a ich naruszenie przynosi poczucie winy. Natomiast wartości kompetencji są intrapersonalne i ich naruszenie przynosi poczucie wstydu (Rokeach, 1973, s. 8; Abdolmohammadi i Baker, 2006, s. 13).

Nieco inną klasyfikację wartości proponuje Piotr Brzozowski (1987, s. 88), dzieląc wartości ostateczne na: wartości społeczne (bezpieczeństwo narodowe, pokój na świecie, równość), osobiste (bezpieczeństwo rodziny, dojrzała miłość, dostatnie życie, mądrość, poczucie własnej godności, prawdziwa przyjaźń, przyjemność, równowaga wewnętrzna, szczęście, zbawienie, życie pełne wrażeń) oraz społeczno-osobiste (poczucie dokonania, świat piękna, uznanie społeczne, wolność). Z kolei wartości instrumentalne również sklasyfikowano do trzech grup: wartości moralne (kochający, odpowiedzialny, pomocny, posłuszny, uczciwy, uprzejmy, wybaczący), kompetencyjne (ambitny, intelektualista, logiczny, obdarzony wyobraźnią, o szerokich horyzontach, uzdolniony) oraz wartości moralno-kompetencyjne (czysty, niezależny, odważny, opanowany, pogodny).

Zdaniem Rokeacha ludzie niezależnie od miejsca i czasu cenią te same wartości, choć w niejednakowym stopniu. Wartości różnią się ważnością, w związku z tym istnieje możliwość wskazania przez człowieka wartości bardziej cenionych. Dzięki temu każda jednostka charakteryzuje się systemem wartości, czyli trwałą organizacją przekonań dotyczących preferowanych sposobów postępowania lub

stanów końcowych egzystencji wzdłuż kontinuum względnego znaczenia (Rokeach i Regan, 1980, s. 577).

Wartości mają charakter ponadsytuacyjny i dostarczają kryteriów w wyborze zachowań oraz w ocenie zachowań jednostki oraz otoczenia społecznego (Głaz, 2014, s. 105).

Etyka szkoły jest etyką osób ją tworzących. Przejawia się w zachowaniach, a u jej podstaw leżą wyznawane przez jednostki wartości. U podstaw ściągania wśród uczniów leży zatem zestaw wartości osobistych. Zachowanie stanowi bowiem ważną konsekwencję „praktyki” niektórych wartości.

Badania wskazują, że im starsze dziecko, tym większa występuje zbieżność pomiędzy zachowaniem a wyznawanymi wartościami, co związane jest z internalizacją norm społecznych i zwiększoną zdolnością przestrzegania pewnych zasad. Oszustwa szkolne pozostają w związku z wartością uczciwości, a siła ujemnej korelacji między tymi zmiennymi wzrasta wraz z wiekiem (Henshel, 1971, s. 2002). Ponadto wartości związane z uniwersalizmem (rozumianym jako zrozumienie, szacunek i ochrona dobrobytu wszystkich ludzi i świata naturalnego) oraz życzliwością (rozumianą jako ochrona dobrobytu tych, z którymi jednostka ma bliższe relacje pozytywne) przewidują chęć do nauki (orientacja na mistrzostwo) poprzez motywację inspirowaną odpowiedzialnością społeczną odnoszącą się do celów naprawy społeczeństwa. Z kolei orientacja na uczenie się jest negatywnym predyktorem chęci oszustwa (Pulfrey i Butera, 2016, s. 438–454). W innych badaniach (Vochs i Schooler, 2008, s. 49–54) okazało się, że skłonność do oszukiwania była większa wśród osób, które wcześniej czytały tekst zachęcający do wiary w determinizm (przedstawiający zachowania ludzkie jako konsekwencję czynników środowiskowych i genetycznych) w porównaniu z osobami, które czytały tekst neutralny. Ponadto zwiększanie się ilości zachowań nieuczciwych mediowane było spadkiem wiary w wolną wolę.

Cel badań

Celem przedstawionych badań było określenie, czy istnieją związki, i jeśli tak, to jakie, pomiędzy umiejscowieniem w hierarchii ważności szczegółowych wartości ostatecznych oraz instrumentalnych a ściąganiem sprawczym, ściąganiem pomocniczym i niechęcią do pomocy. Na podstawie wcześniejszych doniesień badawczych (Henshel, 1971, s. 2002) można oczekiwać negatywnej zależności pomiędzy ściąganiem sprawczym a instrumentalną wartością uczciwości (*H1*). Na podstawie innych wyników badań nad oszukiwaniem można również przypuszczać, że ściąganie sprawcze będzie negatywnie związane z wartością ostateczną „wolność” (Vochs i Schooler, 2008, s. 49–54; *H2*) oraz „mądrość” (Pul-

frey i Butera, 2016, s. 445; H3). Ponadto przesłanki racjonalne podpowiadają, że ściąganie pomocnicze (H4), odwrotnie niż niechęć do pomocy w ściąganiu (H5), będzie korelowało pozytywnie z instrumentalną wartością „pomocny”. Badanie związków fenomenu ściągania z pozostałymi wartościami miało charakter eksploracyjny.

Próba

Przebadano próbę 549 osób w wieku od 15 do 20 lat ($M = 17,24$, $SD = 1,16$). W skład grupy badanej weszło 350 kobiet (63,8%) oraz 199 mężczyzn (36,2%), uczniów szkół ponadgimnazjalnych województwa śląskiego. Próba była zróżnicowana pod względem typu szkoły: 52,3% ($n = 287$) stanowili uczniowie liceów, a 47,7% uczniowie techników ($n = 262$). Uczniowie klasy pierwszej stanowili 37,9% ($n = 208$) grupy badanej, klasy drugiej 21,9% ($n = 120$), klasy trzeciej 27,9% ($n = 156$) oraz klasy czwartej 12,4% ($n = 68$).

Metody

Do pomiaru poziomu ściągania zastosowano kwestionariusz *Sprawdziany*, składający się z 22 pozycji (17 pozycji diagnozujących fenomen ściągania oraz 5 pozycji buforowych), do których osoba badana ustosunkowuje się na 5-stopniowej skali likertowskiej (1 – *nie zgadzam się*; 2 – *raczej nie zgadzam się*; 3 – *trudno powiedzieć*; 4 – *raczej zgadzam się*; 5 – *zgadzam się*). Treść kwestionariusza dotyczy ściągania na sprawdzianach z matematyki. W skład kwestionariusza wchodzi trzy czynniki diagnozujące: ściąganie sprawcze (czyli zachowanie, które ma na celu zawyżenie własnej oceny w stosunku do rzeczywiście posiadanych przez ucznia kompetencji), ściąganie pomocnicze (udzielanie pomocy rówieśnikowi w celu zawyżenia jego oceny) i niechęć do pomocy w ściąganiu (odmowa pomocy w zawyżeniu oceny rówieśnika). Kwestionariusz jest trafnym i rzetelnym narzędziem do pomiaru zjawiska ściągania (Gózdź, 2019, s. 63–64). Pomiar fenomenu ściągania następuje na skali interwałowej.

Do zbadania cenionych wartości wykorzystano *Skalę wartości Rokeacha* (RVS) w wersji polskiej w adaptacji Piotra Brzozowskiego (1987, s. 81–122). Skala ta składa się z dwóch list wartości: wartości instrumentalnych oraz wartości ostatecznych. Każda z list zawiera po 18 wartości, które badani uporządkowują (odrębnie dla każdej listy) od tej, która jest dla nich najważniejsza (ranga 1) do tej, która jest najmniej ważna (ranga 18). Narzędzie wysoko koreluje z wersją an-

gielską skali oraz wykazuje wysokie współczynniki stabilności. Pomiar wartości następuje na skali porządkowej (rangowej).

W celu zbadania związków pomiędzy wartościami a ściąganiem przeprowadzono analizę korelacji rangowej Rho-Spearmana.

Wyniki

W pierwszej kolejności przystąpiono do analizy związków pomiędzy ściąganiem sprawczym, ściąganiem pomocniczym oraz niechęcią do pomocy w ściąganiu a wartościami ostatecznymi. W tabeli 1 przedstawiono korelacje rangowe Spearmana pomiędzy zmiennymi.

Tabela 1.

Korelacje rangowe Rho-Spearmana pomiędzy ściąganiem a wartościami ostatecznymi

Wartości ostateczne	Ściąganie Sprawcze	Ściąganie pomocnicze	Niechęć do pomocy
Bezpieczeństwo narodowe	0,060	0,046	-0,060
Bezpieczeństwo rodziny	-0,017	0,116**	-0,084*
Dojrzała miłość	-0,079	-0,058	0,023
Dostatnie życie	-0,095*	-0,011	0,025
Mądrość	0,091*	0,085*	-0,023
Poczucie dokonania	-0,062	-0,070	0,081
Poczucie własnej godności	0,103*	0,062	-0,018
Pokój na świecie	-0,038	0,028	0,012
Prawdziwa przyjaźń	0,024	-0,018	0,024
Przyjemność	-0,126**	-0,068	0,052
Równowaga wewnętrzna	0,074	0,027	-0,049
Równość	0,044	-0,029	0,011
Szczęście	-0,044	-0,090*	0,050
Świat piękna	-0,014	0,052	-0,049
Uznanie społeczne	-0,006	-0,004	-0,005
Wolność	-0,024	0,003	0,018
Zbawienie	0,121**	0,046	-0,030
Życie pełne wrażeń	-0,099*	-0,105*	0,048

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

W zakresie ściągania sprawczego analiza ujawniła istnienie istotnych statystycznie związków z sześcioma wartościami ostatecznymi: dostatnym życiem,

mądrością, poczuciem własnej godności, przyjemnością, zbawieniem i życiem pełnym wrażeń. Najsilniejsze związki (choć słabe) to negatywna korelacja ściągania sprawczego z przyjemnością ($R = -0,126$; $p < 0,01$) oraz pozytywne korelacje tej zmiennej ze zbawieniem ($R = 0,121$; $p < 0,01$) i poczuciem własnej godności ($R = 0,103$; $p < 0,05$).

Oznacza to, że im wyższym poziomem ściągania sprawczego charakteryzowali się badani, tym wyżej¹ w ich hierarchii wartości znajdowała się przyjemność i jednocześnie niżej zbawienie i poczucie własnej godności.

Wystąpiły też istotne statystycznie, choć bardzo słabe, korelacje negatywne ściągania sprawczego z życiem pełnym wrażeń ($R = -0,099$; $p < 0,05$), dostatnim życiem ($R = -0,095$; $p < 0,05$) oraz korelacja pozytywna z mądrością ($R = 0,091$; $p < 0,05$).

Oznacza to, że im wyższym poziomem ściągania sprawczego charakteryzują się badani, tym bardziej cenią życie pełne wrażeń oraz dostatnie życie i jednocześnie mniej cenią mądrość. Negatywny związek ściągania sprawczego z mądrością potwierdza *H3*.

Pozostałe wartości ostateczne okazały się nie mieć związku ze ściąganiem sprawczym. Oznacza to również, że nie zaistniał związek pomiędzy ściąganiem sprawczym a umiejscowieniem w hierarchii wartości „wolność”, czyli *H2* nie została potwierdzona.

W zakresie ściągania pomocniczego wykryto związki tej zmiennej z czterema wartościami ostatecznymi: bezpieczeństwem rodziny, mądrością, szczęściem oraz życiem pełnym wrażeń. Korelacje te były słabe, ale statystycznie istotne. Pozytywne związki wystąpiły pomiędzy pomocnictwem a bezpieczeństwem rodziny ($R = 0,116$; $p < 0,01$) oraz mądrością ($R = 0,085$; $p < 0,05$). Natomiast korelacje negatywne ujawniły się pomiędzy omawianą zmienną a szczęściem ($R = -0,090$; $p < 0,05$) oraz życiem pełnym wrażeń ($R = -0,105$; $p < 0,05$).

Oznacza to, że im bardziej badani są skłonni pomagać swoim kolegom na sprawdzianach tym mniej cenią bezpieczeństwo rodziny oraz mądrość i jednocześnie wyżej w hierarchii wartości umieszczają szczęście i życie pełne wrażeń. Pozostałe wartości ostateczne pozostawały bez związku ze ściąganiem pomocniczym.

Niechęć do pomocy korelowała bardzo słabo (ale istotnie statystycznie) negatywnie z bezpieczeństwem rodziny ($R = -0,084$; $p < 0,05$). Oznacza to, że im bardziej badani byli niechętni do pomocy rówieśnikom na sprawdzianach, tym bardziej cenili bezpieczeństwo rodziny. Pozostałe wartości ostateczne okazały się niezwiązane z niechęcią do pomocy.

¹ Należy zaznaczyć, że korelację interpretuje się tu odwrotnie, ponieważ im wyższą rangę badani przypisują danej wartości, tym dalej znajduje się ona w hierarchii.

Następnie przystąpiono do analizy związków pomiędzy ściąganiem sprawczym, pomocniczym i niechęcią do pomocy w ściąganiu a wartościami instrumentalnymi. Wyniki analizy (współczynniki Rho-Spearmana) przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2.

Współczynniki korelacji Rho-Spearmana pomiędzy ściąganiem a wartościami instrumentalnymi

Wartości instrumentalne	Ściąganie sprawcze	Ściąganie pomocnicze	Niechęć do pomocy
Ambitny	-0,030	0,008	-0,035
Czysty	-0,126**	0,035	-0,016
Intelektualista	0,028	0,002	0,005
Kochający	0,008	0,059	-0,023
Logiczny	-0,031	-0,034	-0,009
Niezależny	-0,078	-0,093*	-0,031
Obdarzony wyobraźnią	-0,057	0,000	-0,061
Odpowiedzialny	0,014	0,106*	-0,042
Odważny	0,021	-0,023	-0,028
Opanowany	-0,037	-0,023	-0,039
O szerokich horyzontach	-0,010	-0,079	0,037
Pogodny	-0,037	-0,008	0,040
Pomocny	-0,019	-0,098*	0,100*
Posłuszny	-0,018	-0,037	0,030
Uczciwy	0,150**	0,169**	-0,076
Uprzejmy	0,058	-0,043	0,083
Uzdolniony	0,067	0,021	0,015
Wybaczący	0,042	-0,012	0,068

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

W zakresie ściągania sprawczego ujawniły się dwa słabe, ale statystycznie istotne związki z wartościami instrumentalnymi. Ściąganie słabo korelowało negatywnie ($R = -0,126$; $p < 0,01$) z wartością „czysty” oraz pozytywnie ($R = 0,150$; $p < 0,01$) z wartością „uczciwy”.

Oznacza to, że im bardziej jednostka skłonna jest do oszustwa w celu zawyżenia swojej oceny, tym bardziej² ceni wartość „czysty” i jednocześnie, tym niżej w hierarchii wartości lokuje uczciwość. Wyniki takie potwierdzają *H1*. Pozostałe wartości ostateczne nie wykazały związków ze ściąganiem sprawczym.

² Podobnie jak w przypadku wartości ostatecznych, korelację interpretuje się tu odwrotnie, ponieważ im wyższą rangę badani przypisują danej wartości, tym dalej znajduje się ona w hierarchii.

W zakresie ściągania pomocniczego ujawniły się cztery słabe, ale statystycznie istotne związki tej zmiennej z wartościami instrumentalnymi. Ściąganie pomocnicze korelowało pozytywnie z odpowiedzialnością ($R = 0,0106$; $p < 0,05$) oraz uczciwością ($R = 0,169$; $p < 0,01$) oraz negatywnie z niezależnością ($R = -0,093$; $p < 0,05$) i wartością „pomocny” ($R = -0,098$; $p < 0,05$).

Oznacza to, że im bardziej badani byli skłonni do pomocy kolegom na sprawdzianie, w celu zawyżenia ich oceny, tym niżej w hierarchii wartości umieszczali odpowiedzialność oraz uczciwość i jednocześnie wyżej cenili niezależność oraz wartość pomocy. Wyniki potwierdzają *H4*. Jeśli chodzi o pozostałe wartości ostateczne, to pozostały one bez związku ze ściąganiem pomocniczym.

W zakresie niechęci do pomocy ujawniła się tylko jedna istotna statystycznie, choć słaba, pozytywna korelacja z wartością „pomocny” ($R = 0,100$; $p < 0,05$). Korelacja ta oznacza, że im bardziej jednostka jest niechętna do pomocy rówieśnikom na sprawdzianie, tym niżej w hierarchii lokuje wartość „pomocny”. Związek ten potwierdził *H5*. Nie wykryto istotnych związków pomiędzy niechęcią do pomocy a pozostałymi wartościami ostatecznymi.

Dyskusja

Wymiary ściągania w zakresie wartości ostatecznych korelowały tylko z wartościami osobistymi (dostatnie życie, szczęście, przyjemność, zbawienie, poczucie godności, mądrość). Pozostają bez istotnych związków z wartościami społecznymi i społeczno-osobistymi, co może świadczyć o tym, że uczniowie traktują ściąganie w kategoriach jednostkowych, nie dostrzegając jego szerszej perspektywy w kategoriach konsekwencji społecznych. Takie wyniki spójne są z wynikami, w których badani postrzegali ofiary ściągania głównie w kategoriach atrybucji wewnętrznych lub generalnie ich braku (Gózdź, 2019, s. 96–99).

Nie potwierdzono przypuszczenia o występowaniu negatywnego związku pomiędzy ściąganiem sprawczym a wartością „wolność” (*H2*). Lokowanie wysoko w hierarchii wolności wyboru, niezależności osobistej niekoniecznie stanowi czynnik ochronny przed oszukiwaniem. Jest to sprzeczne z wynikami badań, w których oszukiwaniu sprzyjało przekonanie, że zachowanie jednostki jest kontrolowane siłami genetycznymi, biologicznymi i cechami środowiska, a wolna wola, rozumiana jako osobista odpowiedzialność za zachowanie, stanowiła czynnik ochronny (Vochs i Schooler, 2008, s. 49–54). Brak korelacji ściągania w ułożeniu wartości „wolność” w hierarchii mieć swoje źródło w fakcie, że osoba wysoko ceniąca wartość „wolność” może w rzeczywistości percypować swoje zachowanie jako zdeterminowane. Pomimo wysokiej pozycji wolności w hierarchii wartości ostatecznych usprawiedliwia swoje zachowanie czynnikami np. sytu-

acyjnymi. Należy zatem odróżnić wolność (niezależność osobistą, wolność wyboru) jako wartość ostateczną (cel egzystencji) od wiary w wolną wolę, związanej z braniem odpowiedzialności za podejmowaną aktywność. Ponadto rozbieżność wyników może wynikać z różnic kulturowych pomiędzy Stanami Zjednoczonymi, gdzie ściąganie jest piętnowane społecznie, a Polską, gdzie ściąganie stanowi społeczną normę.

Mądrość korelowała negatywnie zarówno ze ściąganiem sprawczym, jak i ściąganiem pomocniczym. Potwierdzono zatem *H3*: im bardziej jednostka jest skłonna ściągać, tym mniej ceni mądrość: wiedzę i zrozumienie materiału (ma mniejszą orientację na mistrzostwo), co oznacza, że koncentruje się na ocenach, a nie rzeczywistych kompetencjach. Związek ten i jego interpretacja jest kongruentna do wyników uzyskanych przez Caroline Pulfrey i Fabrizio Butera (2016, s. 445), w których orientacja na wiedzę była negatywnym predyktorem chęci oszustwa. Co ciekawe „mądrość” wykazuje również negatywny związek ze ściąganiem pomocniczym. Podobnie jak wcześniej, im bardziej jednostka jest skłonna do udzielania nieuczciwej pomocy rówieśnikom na sprawdzianach, tym mniej ceni tę wartość. Prawdopodobnie zatem częściej będą angażować się w oszukiwanie w celu zawyżenia oceny rówieśnika te jednostki, dla których nie liczy się nabyta wiedza i kompetencje. Być może będą to ci, którzy sami ściągają.

Poza związkami, w których weryfikowano hipotezy w zakresie wartości ostatecznych, wykryto też kilka interesujących relacji tej grupy wartości z trzema wymiarami ściągania. Odnotowano korelację negatywną pomiędzy ważnością wartości „bezpieczeństwo rodziny” a ściąganiem pomocniczym oraz pozytywną pomiędzy tą wartością a niechęcią do pomocy. Wysoka pozycja bezpieczeństwa rodziny w hierarchii wartości może być powiązana z niechęcią do pomocy, ponieważ podejmowanie się oszustwa w celu zawyżenia oceny rówieśnika wiąże się z ryzykiem przyłapania i związanymi z nim konsekwencjami. Osoby ceniące bezpieczeństwo mniej chętne będą do podejmowania ryzyka. Odwrotną zależność odnotowano w przypadku ściągania pomocniczego. Im wyższy był jego poziom, tym niżej ceniona wartość „bezpieczeństwo rodziny”. Związek ten można interpretować podobnie, jak w przypadku niechęci do pomocy, czyli im mniej ceni się bezpieczeństwo, tym większa skłonność do zachowań związanych z podejmowaniem ryzyka przyłapania na oszustwie. W przypadku związków obu wymiarów bezpieczeństwo rodziny jest wartością szczegółową bardziej ogólnego dążenia do poczucia bezpieczeństwa, a jego konsekwencją jest unikanie ryzyka.

Kolejnym związkami pomiędzy ściąganiem a wartościami ostatecznymi są pozytywne związki ściągania sprawczego z ważnością wartości „dostatnie życie” oraz „przyjemność”. Im bardziej jednostki ceniły obie wartości, tym bardziej skłonne były nieuczciwie zawyżać swoją ocenę. Im bardziej jednostki są nastawione do życia hedonistycznie i materialistycznie, tym mniejszą wagę będą przy-

wiązywać do sposobu osiągnięcia pozytywnej oceny. Ponadto związek ściągania sprawczego z wartością ostateczną „przyjemność” może być wynikiem tego, że jednostki wysoko ceniące tę wartość mogą poświęcać więcej czasu na aktywności dla nich przyjemne (alternatywne w stosunku do uczenia się, które związane jest z koniecznością włożenia w nie wysiłku), co zwrótnie sprzyjać będzie ściąganiu uzasadnionemu brakiem czasu na naukę.

Poczucie własnej godności wykazuje negatywny związek ze ściąganiem sprawczym, co oznacza, że im bardziej jednostka skłonna jest oszukiwać w celu zawyżenia własnej oceny, tym mniej ważne w jej życiu jest samopoważanie. Sugerować to może, że osoby ściągające rozumieją, że ich czyny są niegodne dobrego ucznia. Odsuwanie poczucia własnej godności na dalszy plan umożliwi im ściąganie bez obniżania własnej samooceny. Nie można powiedzieć jednak, że ważniejsze (od tego co myślą o samych sobie) jest dla nich to, co pomyślą o nich inni, gdyż wartość „uznanie społeczne” pozostaje bez związku ze ściąganiem sprawczym.

Negatywny związek pomiędzy ściąganiem sprawczym a wartością „zbawienie” świadczy o tym, że ściągający mniejszą wagę przywiązują do spraw związanych z „życiem wiecznym” i do wartości duchowych (w przeciwieństwie do wartości materialnych i przyjemności). Wysoka pozycja wartości religijnych w hierarchii wartości jednostki prawdopodobnie stanowi czynnik ochronny przed ściąganiem.

Wymiar ściągania pomocniczego koreluje pozytywnie z wartością „szczęście”. Związek ten można interpretować w ten sposób, że osoby pomagające czerpią radość i zadowolenie z pomocy innym, nawet jeżeli pomoc ta jest nieuczciwa. Im bardziej tę wartość cenią, tym większe prawdopodobieństwo pomocy innym.

Ostatnimi korelacjami pomiędzy wymiarami ściągania i wartościami ostatecznymi są pozytywne związki pomiędzy ściąganiem sprawczym oraz pomocniczym a wartością „życie pełne wrażeń”. Związek pierwszy można interpretować w kategoriach hedonistycznych, czyli może on wynikać z poświęcania większej ilości czasu na aktywności alternatywne do uczenia się (bardziej ekscytujące), co może niejako wymuszać ściąganie, gdyż mimo braku czasu sprawdzian jakoś trzeba zaliczyć. Z drugiej strony oba związki można interpretować jako wynik większej gotowości osób wysoko ceniących wrażenia do podejmowania ryzyka (które przecież niesie ze sobą pierwiastek ekscytacji). Ściąganie, ale i nieuczciwa pomoc wiążą się bowiem z ryzykiem poniesienia negatywnych konsekwencji w przypadku przyłapania przez nauczyciela.

W zakresie wartości instrumentalnych różne wymiary ściągania korelują z wartościami moralnymi („pomocny”, „uczciwy”), ale również z wartością „czysty” (która w klasyfikacji Brzozowskiego uznana została za wartość kompetencyjno-moralną). Niejednoznaczne są korelacje z wartościami „niezależny”

i „odpowiedzialny”, które w jednej klasyfikacji (Abdolmohammadi i Baker, 2006, s. 13) uznane zostały za wartości kompetencyjne, natomiast w drugiej (Brzozowski, 1987, s. 88) odpowiednio za wartość moralno-kompetencyjną i moralną. Należy podkreślić, że nie wystąpiły tu korelacje ściągania z wartościami, które jednocześnie w obu klasyfikacjach zaklasyfikowano do wartości kompetencji. W odniesieniu do klasyfikacji Brzozowskiego zaistniałe korelacje odnoszą się tylko do wartości moralnych lub moralno-kompetencyjnych. Wskazuje to na fakt postrzegania ściągania w kategoriach interpersonalnych oraz mieszanych celów intra- i interpersonalnych, ale nie samych celów intrapersonalnych.

Potwierdzono hipotezę negatywnego związku ściągania sprawczego z uczciwością (*H1*). Im bardziej jednostka ceni uczciwość, tym mniej skłonna będzie do oszukiwania na sprawdzianie. Wynik ten zgodny jest z wynikami wcześniejszych badań (Henshel, 1971, s. 2002). Ponadto zaistniał negatywny związek tej wartości ze ściąganiem pomocniczym. Oznacza to, że pomoc rówieśnikom na sprawdzianach wiąże się z niską lokalizacją uczciwości w hierarchii. Zatem również osoby pomagające rówieśnikom w zawiązaniu ich oceny można traktować jako nieuczciwe, a zaistniały związek sugeruje, że pomoc koledze na sprawdzianie jest postrzegana przez uczniów jako nieuczciwa. Należy zauważyć, że nie zaistniała istotna korelacja uczciwości z niechęcią do pomocy, co oznacza, że niechęć do pomocy nie powinno się tłumaczyć uczciwością jednostki.

Potwierdzono pozytywną korelację pomiędzy ściąganiem pomocniczym a wartością „pomocny” (*H4*) oraz negatywną korelację pomiędzy tą wartością a niechęcią do pomocy (*H5*). Oznacza to, że pomoc kolegom na sprawdzianach może być odzwierciedleniem wysokiej lokalizacji pomocniczości w hierarchii wartości. Jednocześnie niechęć do pomocy zdaje się odzwierciedleniem niskiego położenia tej wartości w hierarchii.

Eksplorowano również związki pomiędzy fenomenem ściągania a pozostałymi wartościami instrumentalnymi. Wykryto związek ściągania pomocniczego z odpowiedzialnością, wskazujący, że im bardziej jednostka pomaga rówieśnikom na sprawdzianach, tym niżej w jej hierarchii wartości znajduje się odpowiedzialność. Może to sugerować, że badani zdają sobie sprawę z konsekwencji oszukiwania. Osoby, które czują się odpowiedzialne za rzeczywiste kompetencje rówieśników, będą mniej skłonne im pomagać w oszukiwaniu. Niejasny w tym kontekście jest jednak brak związku odpowiedzialności z niechęcią do pomocy.

Ściąganie pomocnicze koreluje też pozytywnie z niezależnością, co wskazuje, że podjęcie decyzji o pomocy jest bardziej prawdopodobne u osób ceniących niezależność. Może wynikać to z faktu, że decyzja ta jest sprzeczna z ogólnie przyjętą normą uczciwości, niezależna od opinii społecznej.

Ostatnią istotną korelacją jest związek pomiędzy ściąganiem sprawczym a wartością „czysty”, który wskazuje, że im częściej osoba chce poprawić swoją

ocenę w sposób nieuczciwy, tym większą wagę przywiązuje do dbania o siebie w sensie estetycznym. Rodzi to obraz osoby ściąągającej jako schludnej, zadbanej, pod czym może kryć się również ukrywanie swych wad w wyglądzie zewnętrznym. Osoby charakteryzujące się mniejszą skłonnością do ściągania zdają się bardziej naturalne, być może nieukrywające swoich szeroko pojętych wad, nie tylko w wyglądzie zewnętrznym, ale również w zakresie właściwości intelektualnych.

Słabością badania jest zastosowanie oryginalnej procedury rangowania w *Skali wartości* Rokeacha, która uniemożliwia wykonanie bardziej zaawansowanych analiz statystycznych. W przyszłych badaniach należałoby zastosować metodę skalowania wartości, co umożliwiłoby zastosowanie analizy regresji czy analizy wariancji.

Konkluzje

Na podstawie wyników rodzi się obraz osoby ściąągającej jako nieceniącej wiedzy i wartości religijnych czy poczucia własnej godności, za to nastawionej do życia materialistycznie i hedonistycznie, poszukującej wrażeń. Jednocześnie dbającej o wygląd zewnętrzny i nisko ceniącej wartość uczciwości.

Osoby pomagające innym w ściąganiu nie dążą do wiedzy i bezpieczeństwa rodziny. Ich celami życiowymi jest raczej szczęście i poszukiwanie wrażeń. Nie cenią uczciwości i odpowiedzialności. Są natomiast niezależne i pomocne.

Osoby niechętnie do pomocy dążą do bezpieczeństwa rodziny, przy czym nie cenią wartości pomocny. Jednocześnie okazuje się, że odmowy pomocy nie można tłumaczyć uczciwością.

Bibliografia

- Abdolmohammadi M.J., I Baker C.R. (2006). Accountants' Value Preferences and Moral Reasoning. *Journal of Business Ethics*, 69, 11–25.
- Andrukowicz W. (2003). Ściągi, czyli edukacja na skrót. *Edukacja i Dialog*, 9(152), 55–61.
- Brzozowski P. (1987). Skala wartości – polska wersja testu Milтона Rokeacha [Value Scale – Polish Version of the Milton Rokeach Test] W: R.Ł. Drwal (red.), *Techniki kwestionariuszowe w diagnostyce psychologicznej* (s. 81–122). Lublin: Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej.
- Głaz S. (2014). Wartości ostateczne a poczucie bezpieczeństwa u uczniów o różnym poziomie empatii. *Psychologia Rozwojowa*, 19(1), 103–115.

- Gózdź J. (2019). *Ściąganie w szkole jako przejaw nieuczciwości szkolnej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Henshel A.M. (1971). The relationship between values and behavior: A developmental hypothesis. *Child Development*, 42(6), 1997–2007.
- Kobierski K. (2006). *Ściąganie w szkole*. Kraków: Oficyna Wydawnicza IMPULS.
- Pulfrey C., Butera F. (2016). When and why people don't accept cheating: self-transcendence values, social responsibility, mastery goals and attitudes towards cheating. *Motivation and Emotion*, 40, 438–454. DOI: 10.1007/s11031-015-9530-x.
- Rokeach M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Rokeach M., Regan J.F. (1980). The Role of Values in The Counseling Situation. *Personnel & Guidance Journal*, 58(9), 576–582. DOI: 10.1002/j.2164-4918.1980.tb00454.x
- Vohs D.K., Schooler J.W. (2008). The Value of Beliving in Free Will. *Psychological Science*, 19(1), 49–54. DOI: 10.1111/j.1467-9280.2008.02045.x
- Simkin M.G., McLeod A. (2010). Why Do College Students Cheat?. *Journal of Business Ethics*, 94, 441–453.
- Śliwerski B., Kobierski K. (2006). Etyczne i wychowawcze aspekty ściągania w szkole powszechnej. *Egzamin. Biuletyn Badawczy Centralnej Komisji Egzaminacyjnej. Etyka w Edukacji*, 6, 4–12.